

DUPKA GYÖRGY

MAGYAR GULÁG–GUPVI-RABOK EURÁZSIÁBAN

TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, BEFEJEZŐ RÉSZ

MOSZKVA: A GULÁG–GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA
KÖZPONTJÁBAN

(Utószó helyett!)

*„Sztálin Jóska, te vad hóhér;
megfordulhatsz sírodban,
átok veri porcikádat,
nem pihenhetsz nyugodtan.*

*Álnok szavad, hazug szavad
de sok népet ámitott,
megszenvették hatalmadat
az ártatlan magyarok.”*

(Lágerballada, szerzője ismeretlen)

Az üzbejisztáni *Navoiból* a moszkvai Seremetyevói nemzetközi repülőtérré érkeztünk. Ez volt az eddigi leghosszabb repülőutunk, közel három és fél órát tartózkodtunk tizenegyezer kilométer magasságban, és 860 kilométeres óránkénti sebességgel szeltek át Közép-Ázsia napfényes térségét, ahol a 45 fokos hőhullámoktól a sztyeppéken a levegő is csontszáraz volt.

Mikor elértük Moszkvát, esőfelleg borította el az orosz impérium fővárosát. A forró övezetből hideg, esős időjárásba csöppentünk, 12 fokot mértek a műszerek. A csoport dideregve érkezett meg a légiflotta kikötőjébe. Az előre megrendelt busszal jutottunk el a *Szlavjanka Hotelbe*, amelynek jelenlegi tulajdonosa az orosz hadügyminisztérium.

Az elszállásolás után a szovjet típusú és berendezésű szálloda előterében **Kozlov Sándor** kulturális attasé, a *Moszkvai Magyar Intézet* vezetője fogadta csoportunkat.

A csapatból kilencen jelentkezünk az általa szervezett külön programra. Ebből csak a moszkvai *GULÁG Történeti Állami Múzeum* és a magyar kulturális központ megtekintése valósult meg. Sajnos a *Vojennije Memoriály* (Hadisír gondozók) igazgatója más elfoglaltságára hivatkozva lemondta a velünk való találkozást. Ennek tudható be, hogy közel három órát töltöttünk Oroszország egyetlen központi Gulág-múzeumban.

A MOSZKVAI GULÁG TÖRTÉNETI ÁLLAMI MÚZEUMBAN

Időhiány miatt a GULÁG Történeti Állami Múzeum (Государственный музей истории ГУЛАГа) megtekintését választottuk.

Csoportunkat **Galina M. Ivanovna**, a múzeum igazgatóhelyettese fogadta. 2014-től alaposan felkészült GULÁG-szakértőként, képzett történészként, a történelemtudományok doktoraként aktívan részt vesz az intézmény irányításában. 2002-ben *A GULÁG a szovjet állam rendszerében (1920–1950)* témakörben védte meg doktori értekezését a Moszkvai Lomonoszov Egyetemen. Számos publikáció szerzője, egyben az Orosz Történettudományi Intézet munkatársa is.

A kölcsönös üdvözlés, bemutatkozás után az ő és munkatársai szívélyes kalauzolásával megtekintettük a kiállítást. Létrehozását **Vlagyimir Putyin** (1952–), Oroszország elnöke rendelte el. A múzeum alapítója **Anton V. Antanov-Ovszenko** (1920–2013) ismert történész, publicista, közéleti személyiség, aki egykor

„népellenség” vádjával elítélten 13 évig volt GULAG-rab, szülei is a sztálinizmus áldozatává váltak. A létesítmény a túlélő tervei alapján, közvetlen irányításával 2001-től valósult meg. A múzeum állandó kiállítását 2004-ben hivatalosan is megnyitották a moszkvai *Patrovka utcában*. 2012-től az intézmény irányítását **Román V. Romanov** vette át, igazgatósága alatt egy felújított, 1906-ban emelt téglapépületben talált végleges otthonra² az – országos viszonylatban is – egyedinek számító múzeum, amelynek felavatására 2015. október 30-án került sor.

Vendéglátóink szóltak a múzeum távlati fejlesztéséről. A múzeum előtti területen *Emlékpark* épül. A múzeumtól nem messze lévő téren a moszkvai képzőművészek közreműködésével felállították az *Emlékezés és fájdalom falát*. (...)

Folyamatosan gyarapítják, szakszerűen feldolgozott állapotban látogatók elé tárják. A tárlatot egyébként havonta többszáz bel- és külföldi turista, a téma iránt érdeklődő felnőtt és diák keresi fel. Törzslátogatóik a 8-11. osztályos tanulók, különböző egyetemek, főiskolák hallgatói és a történelemtanárok. A három kategória részére külön módszertani programot állítottak össze, melynek keretében rendhagyó történelmi órákat, kutató-író-olvasó találkozókat, tematikus és a légkörvilágot megjelenítő fotó- és képzőművészeti kiállításokat, színművészek közreműködésével, szépirodalmi felolvasásokat, elemzéseket tartanak. Gulág színműveket mutatnak be, játékfilmeket és dokumentumfilmeket vetítenek. Az írói alkotások közül *Szolzsenyicin* művei a legnépszerűbbek. A múzeum kutatói tudományos konferenciákat bonyolítanak le. A szaktanulmányokat könyvalakban is megjelentetik.

Külön kategóriába tartoznak a táborok mai helyzetéről, a túlélőkről stb. forgatott dokumentumfilmek, tényfeltáró sorozatok. (...)

AZ EMLÉKEZÉST ELŐSEGÍTŐ TÁRGYAK, DOKUMENTUMOK VILÁGÁBAN

A múzeum főmunkatársa tételesen mutatta be a kiállítás színtereit. Az első két terem a cellákkal, priccsekkel, eredeti börtönajtókkal, a táborok életére jellemző hangeffektusokkal stílszerűen ábrázolja az elítéltek barakkvilágát. Közben a nagyméretű kivetítőn a kivégzett politikai elítéltek szinte vég nélküli listája olvasható, majd megszakításokkal korabeli krónikák hangzanak el, korabeli filmhíradókat, kisfilmeket is levetítenek.

A padlón 6-10 négyzetméterekre bontott séma-rajzok jelzik a standard méretű cellák nagyságát. Információs tábla jelzi, hogy a moszkvai Butírka, a vlagyimirszki központi börtön 7 m² alapterületű celláiban rendszerint húsz rabot is összezsúfoltak.

Közelebről is megvizsgáltuk az 1940–1950 között működött „tyurmákból” (börtönökből) származó, kiadóablakkal, kémlelőnyílással felszerelt cellaajtót.

Ezeket az információs tábla szerint többek közt a Penzai területi Kuznyeck város 2. sz. gyűjtőfogházából, a Szaratov városi 3. sz. fogházból, a távol-keleti Csukotkáról, illetve a moszkvai 5. sz. butirkai börtönből szállították ide.

A következő teremben a politikai rabok életvitelével ismerkedhet a látogató, a légerekben használt eredeti berendezéseket, eszközöket és tárgyakat szemléljük meg. Van itt többek között kovácsolt vasból készült ruhafogas (ráfüggesztve a rabruha, vattakabát), petróleumlámpa, fésű, szemüveg, szemüvegtok, sakktabla, 1947-ből való cigarettatárca. A másik tárlóban 1952-es újévi üdvözlőlapot, pipát, pipatartót, varródobozt stb. helyeztek el. Láttam falra függesztett, lehajtható vaságyat, szíjából font ágybetétet, mosdót, csuklós bokabilincset, eredeti szögesdróttekerceset. A kiállított bőrdobozban csakis az engedélyezett holmikot tartalmazta. Mellette kirzacsizma, vattakabát és vattanadrág, ebben dolgoztak és aludtak a rabok. A falakra

a kommunista ideológiát tükröző plakátokat, munkára, normateljesítésre, a brigádok szocialista versenyére felszólító lózungokat függesztettek. Az itt elhelyezett vetítón túlélők mesélnek lágerbéli életvitelükről. A szolvecki hírhedt táborról, a Belamor-Balti csatorna építéséről készült archív felvételek bekeretezve lógnak a falon. A tárlókban, páncélszekrényekben a rabok személyi dossziéi és más lágerdokumentumok sorjáznak.

A negyedik teremben a Szovjetuniót ábrázoló nagyméretű interaktív térkép köti le figyelmünket, ezen tüntették fel az elítéltek milliói által létrehozott ipari létesítmények országos szintű hálózatát, amely a Balti tengertől Krímet érintve Csukotkán át a Szahalinig terjedt. A szomszédos teremben filmvetítés zajlik: a meghurcoltakról és a légerek személyzetéről mutattak be portréfilmeket.

Külön kiállítótermet szenteltek a perbe fogott moszkvai zsidó *orvosok ügyének*. A letartóztatott és elítélt orvosokkal kapcsolatos iratok, személyes holmik sokaságát helyezték el a tárlókban. A faliképernyőkön a kiszabadított elítéltek visszaemlékezései hallhatók, közben Sztálin temetésének napját is felidézik. A korabeli dokumentumok szerint a zsidógyűlölő Sztálin közreműködésével 1952–1953 között a szovjet állambiztonsági szervek „terrorista összeesküvést” lepleztek le a Kremlben: „fehér köpenyes gyilkosok ártó kezelésekkal akarták megrövidíteni a szovjet vezetők életét”. A letartóztatott amerika- és izraelbarát kozmopolita zsidó orvosok likvidálását és a zsidó értelmiség állítólagos kitelepítését az utolsó pillanatban a szovjet diktátor, Sztálin halála akadályozta meg. Megjegyzem, a sajtóban olyan vélemény is olvasható, hogy a szovjet zsidók elleni gyűlöletkeltő kampányt elindító Sztálin szándékában állt „befejezni azt, amit Adolf Hitler elkezdett. Ebben akadályozta meg 1953. március 1-jei agyvérzése.”³

A kiállítási tér az ismert és meghurcolt értelmiségiek sorstragédiáival fejeződik be. Kiemelten mutatják be **Alekszandr Szolzsenyicin** (1918–2008) világhírű író és munkáit: *Ivan Gyenyiszovics egy napja* (1963), *A Gulag-szigetvilág* (1973–1975), *A rákosztály* (1990) stb. Az említett műveket az orosz iskolai programban kötelező olvasmányként rendelték el. A későbbiekben Nobel-díjjal kitüntetett író 11 évet töltött börtönben, munkatáborban, száműzetésben. Mellette kapott helyet a zürjén (komi) nemzetiségű **Varlam Szalamov** (1907–1982) orosz költő, író. Összesen 28 évet töltött a szovjet kényszermunkatáborokban.⁴ A távol-keleti légerekről személyes élményeit írja le 1973-ban befejezett elbeszéléseiben, melyek 1989-ben a *Kolima* című kötetben magyarul is megjelentek. Megjegyzem, az orosz irodalomtörté-

nészek közül többen Szolzsenyicinnél is jelentősebb Gulág-írónak tartják, akinek munkái Oroszországban csak a halála után jelentek meg.⁵

A Gulág-irodalom jeles gyarapítói közt nevezik meg *Jevfroszinyija Kersznovszkaja* (1908–1994) orosz emlékiratíró nőt, aki 12 évet töltött a távol-keleti Norilszkban, mint politikai elítélt, majd büntetése letelte után, mint száműzött, ugyanott dolgozott nyugdíjazásáig. Az 1960-as években Jeszentukiban 12 füzetben megírta visszaemlékezéseit, amelyhez 680 rajzot is készített.⁶ Emlékirat-kivonatait 1968–1910 között kezdték el terjeszteni először szamizdatokban, majd a rendszerváltás után folyóiratokban. 2001-ben jelent meg a teljes mű 6 kötetben Oroszországban, azóta több nyelvre lefordították, magyarul *Mennyit ér egy ember?* címmel jelent meg 2012-ben. A többiekől eltérően *Szergej Dovatov* (1941–1990) lágerörként szolgált egy köztörvényes táborban. A fogvatartók és fogvatartottak komisz, embertelen lágeréletét írja le *A zóna* című magyarul is megjelent könyvében. *Nyikolaj Gumiljov* (1886–1921) orosz költő, az akmeista irányzat vezetője a kommunista diktatúrának esett áldozatul. Családját meghurcolták. Házastársa, *Anna Ahmatova* (1908–1966) az orosz irodalom egyik legnagyobb költője szintén szembekerült a szovjetrendszerrel, így 1946-tól 1956-ig teljes megjelenési tilalom alá esett. Közös gyermeküket, *Lev Gumiljov* (1912–1992) neves történész-antropológust 10 év kényszermunkára ítélték, 1956-ban szabadult. *Jaan Kross* (Tallin, 1920–2007) észt író és költő, többszörös Nobel-díj-jelölt, akit 1944-ben a németek tartóztattak le, 1946-ban a szovjetek, ezt követően nyolc év Gulág következt. 1954-ben tért vissza Észtországba, akkortól kezdett el hivatásszerűen írni, és irodalmi munkásságából élt meg. *Vaszilij Litkin* vagy Illja Vasz (1895–1981) komi-szovjet költőt, a permi nyelvek kutatóját 1933-ban tartóztatták le. Öt év kényszermunkára ítélték, amit egy távol-keleti munkatáborban töltött le. 1956-ban rehabilitálták.

A kiállítási anyag szerint Sztálin a tudósokat, mérnököket, feltalálókat sem kímélte. Az NKVD elhurcolta őket az úgynevezett tudósok lágerébe, másnéven a *Saraska-börtönlágerbe*, ahol felsőbb utasításra a külvilágtól teljesen elzártan tudományos kutató-fejlesztő munkát végeztek.

Az NKVD határozata alapján egyes nem kívánatos személyeket, másként gondolkodó értelmiségieket úgynevezett *pszihuskába* (*ncuxyuka*), *elmegyógyintézetbe* zártak, gyógyszeres kezelésben részesítettek.

Hátborzongatóak a rabok 1938-as évekből, különböző lágerékből származó *életjelüzenetei*, ezeket fehér gyolcsdarabokra, falemezekre tintaceruzával írták. Gyermejkjátékokból (teherautó, buldozer, tüzérségi löveg makettja stb.) is látható egy kollekción, amelyeket úgyeskező rabok készítettek.

A távol-keleti 40-50 fokos sarki hidegben dolgozó rabok arcvédő maszkjait is láthatjuk, amelyek rongydarabokból készültek és 1948–1953 között voltak használatban.

A dokumentumok részlegén Sztálinnak és Molotovnak címzett „*Kedves Sztálin Elvtárs!*”, „*Kedves Molotov Elvtárs!*” megszólítású leveleket, a mostoha lágerkörülményeket leíró, a bírósági ítéletek felülbírálását és kegyelmet kérő szívszorító folyamodványokat láttunk, amelyeket a politikai elítéltek írtak.

SZTÁLIN ÖNKÉNYURALMÁNAK BŰNCSELEKMÉNYEI, TÁRSTETTESEI, ÁLDOZATAI

Az állandó kiállítás egyik poszterét is figyelmesen áttanulmányoztam. A közölt adatok szerint 1930–1954 között 350 GULÁG-főláger és mintegy 4 ezer melléktábor, illetve táborrészleg hálózta be a Szovjetunió hatalmas területét. Az „emberfogyasztó” lágerek utánpótlását a grúz nemzetiségű **Joszif Sztálin**⁷ vörös diktátor folyamatosan biztosította, aki a GULÁG-építés⁸ stafétáját **Lenintől**⁹ vette át, és 31 esztendeig tartó uralkodása alatt emberek tízmillióira mért halálos csapást. Hatalomféltésből paranoid indítatással gyilkolt, majd megbüntette, kivégeztette bűntársait is.

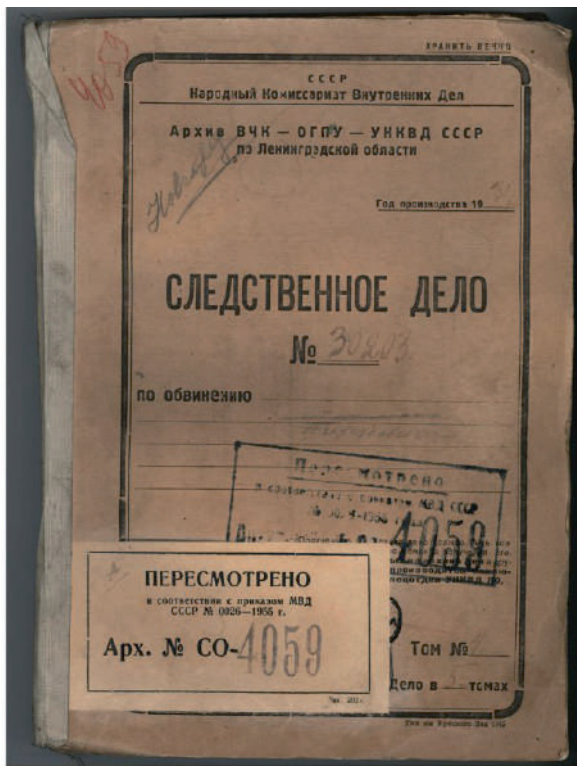
A múzeumban kiállított levéltári okmányok is igazolják, hogy a gyilkosságok forgatókönyvét is ő írta, kiváló stratégiai érzékkel az NKVD-t használta a párt, a pártot pedig az NKVD ellen. (...)

A múzeum kutatóinak adatai szerint Sztálin első számú tetteistársai: **Dzszerzsinszkij-Jagoda-Jezsov-Berija** által vezetett NKVD-KGB gyilkos gépezet minden tizedik állampolgár életét kioltotta. A Gulág legismertebb foglya, **Alekszandr Szolzsenyicin** író becslése szerint összesen mintegy 50 millió ember járta meg a szovjet kényszermunkatáborokat. További ezrek mint lágerbéli rokkantak szabadulásuk után hunytak el különböző gyógyíthatatlan betegségekben. Felbecsülhetetlenül sokba került az ország népének Sztálin csillapíthatatlan hatalomvágya, bosszúálló könyörtelensége. Sztálinnak sikerült a Politbüro tagjaival, az NKVD mindenkori vezetésével, a talpnyaló és túlbuzgó apparatcsik-csinovnyik híveivel elfogadtatnia a *saját hajlíthatatlan szabályait*. Vakon követték, ellenvetés nélkül hajtották végre utasításait. Kik is voltak a sztálini önkény első számú végrehajtói?

A kérdésre a múzeum tablóra kinyomtatott ismertetőkből, a kiállított korabeli dokumentumokból, a történészek szaktanulmányaiból is bőséges

választ kapunk. A diktátor által elindított „*nagy tisztogatás*” még a zsidó származású *Genrih Jagoda*¹⁰ belügyi népbiztos hivatali ideje alatt, 1934–1936 között kezdődött, azonban az elvárt gyors eredményeket nem tudta hozni, ezért ő is Sztálin „halál-listájára” került, áruulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

A „tisztogatás” legintenzívebb időszakát az orosz származású *Nyikolaj I. Jezsov*¹¹ produkálta, ezt az orosz történetírás is elismeri, és emblematicus alakjaként nevezi meg, mivel a kétéves belügyi népbiztosi működése, az úgynevezett *jezsovcsina* alatt a teljes szovjet katonai és politikai elit csaknem felét lefejezte, és a saját szervezetén belül is erőteljesen generálta a tömeggyilkosságok gigantikus „sztahanovista versenyét”. Sőt, Sztálin kedvében járva a megyékre, területekre kiszabott kvóta szerint küldték a Vezér iránti hűtlenséggel vagy aknamunkával megvádolt személyek ezreit a halálba, lágerbörtönökbe.

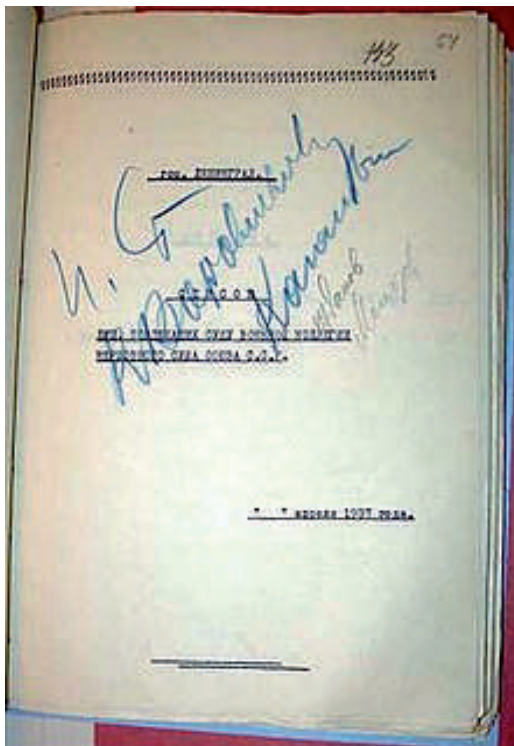
A „nagy terror” során letartóztatott 1 575 259 főből 681 692 embert kivégeztek. Azonban Sztálin és Molotov még így is kevesellte az NKVD megtorló akcióit, vezetője kegyvesztett lett, így 1938-ban őt is kivégeztették.

Sztálin ekkor kedvenc földijét és hűséges hívét, a grúz származású **Lavrentij P. Beriját**¹², **Jezsov** első helyettesét nevezette ki a Szovjetunió belügyminiszterének, aki a zsarnok feltétlen bizalmát élvezve közel húsz évig rettegett főnökként, véreskezű vezetőként irányította 1938–1953 között a kegyetlenségeiről hírhedt NKVD-t. Berija Sztálin halála után egyike volt a Szovjetunió első 4 emberének **Malenkov**, **Hruscsov** és **Molotov** mellett. Az ekkor kialakult hatalmi harc nagy vesztese lett. Az SZKP KB 1953. június 26-i plénumán **Nyikita Hruscsov** kezdeményezésére a *kapitalista ügynöknek* is titulált Beriját megfosztották tisztségeitől, letartóztatták, halálra ítélték és tarkón lötték.

A véreskezű *Berija-bandához* tartozott **Viktor Abakumov** (1908–1954), aki az NKVD-vezér jobbkeze volt, és 1943-tól a SZMERS¹³ különleges módszerű kémelhárítás vezetője, majd a Szovjetunió állambiztonsági minisztere (nemzetvédelmi komisszár) lett. Sztálin parancsára 1951. július 12-én államellenes tevékenység és az „MGB-szionista összeesküvésben” való részvétel vádjával letartóztatták. Sztálin halála után ügyét a leningrádi bíróságon zárt ajtók mögött újra tárgyalták, és a „leningrádi ügyben”, párttársai hóhérekévre kerítésében bűnösnek találták. 1954. december 19-én halálra ítélték és agyonlőtték. Ez elégtétel a magyarok számára is, hiszen a történelmi Magyarország megszállt területein Berija és Abakumov parancsára az NKVD-vel szorosan együttműködő SZMERS-különítmény nyomozó tisztjei sok ezer magyart tartóztattak le, és szovjetellenesség, háborús bűnösség vádjával végezték ki, hurcolták el őket GULÁG-rabságra. A SZMERS fogságába és a kivégzendők névsorába került többek között a kárpátaljai ruszin politikusok, országgyűlési képviselők és felsőházi tagok többsége, mint például **Bródy András**, **Demkó Mihály**, **Kricsfalusi-Hrabár Endre**, **Fenczik István**, **Demjanovics Péter Pál**, **Benda Kálmán**.

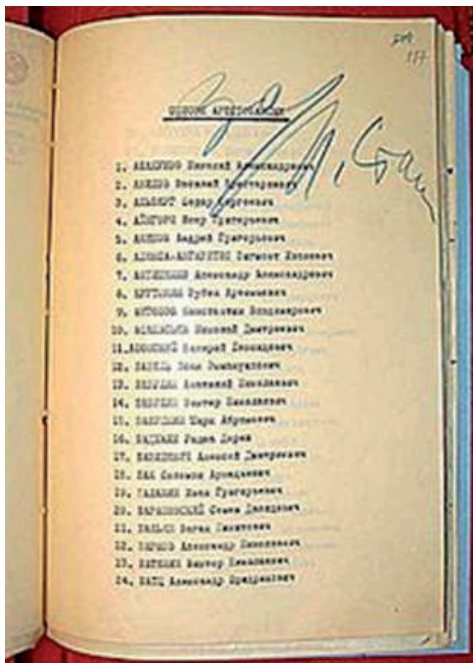
HALÁLLISTÁK

A GULÁG-emlékezetpolitika élvonalát képviselő, ám hatósági zaklatásokat is elszenvedő *Memorial orosz jogvédő szervezet* 2013-ban 44 500 személy nevét tartalmazó listát állított össze a publikált levéltári anyagok alapján, ami felkerült a világhálóra is.

Sztálin összesen 357 listán kanyarította alá monogramját, s több mint 44 ezer személy kivégzését hagyta jóvá („za”) személyesen. A listákat először Sztálin szignálta, őt követték a politbüro tagjai: **Vjacseszlav Molotov**, **Lazar Kaganovics**, **Kliment Vorosilov** és **Andrej Zsdanov**, illetve többször felbukkan **Anasztasz Mikojan**, valamint az 1939-ben főbe lőtt **Sztanyiszlav Koszior** neve is.

Számos kiállított dokumentum igazolja, hogy Sztálin antiszemitaként viszonyult a zsidókhoz, kozmopolitának bélyegezte meg őket. A zsidó származású **Oszip Mandelstam** (1891–1938) neves költő Sztálint „*Kreml-i hegylakónak*” titulálta egyik élesen elítélő epigrammájában, emiatt lett a művészvilág áldozata. Az egyik kifüggesztett „halállistán” a 346 kivégzendő főleg zsidó személy között **Iszaak Babel** (1894–1940) író, drámaíró és újságíró neve is szerepel a 12. sorban.

Sztálin egyik „halállistája”, a 346 kivégzendő személy nevét tartalmazó jegyzék első oldala. **Iszaak Babel** a 12. sorban szerepel.

Berija közreműködésével a szovjet zsidó értelmiség kimagasló egyéniségeit, köztük a *Zsidó Antifasiszta Bizottság (ZSAB)* tagjait, költőket, írókat, színészeket is kivégeztek 1952. augusztus 12-én. E szomorú eset a *meggyilkolt költők éjszakájaként* vált ismertté.¹⁴

A halállista alapján kivégzett áldozatok feleségeit rendszerint a Kazahföldön felállított ALZSIR büntetőtáborba szállították. Az *ALZSIR (Oszobij lager dlja zson izmennyikov rogyini)* a kivégzett, elítélt hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábor, melyet a kazahsztáni *Aktyubinszk* környékén hoztak létre. 2014 májusában a Kazahföldet felkereső **Barkaszi Ödön** arról értesített, hogy az aktyubinszki ALZSIR-emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant: **Iró Mária** Sztepanivna, **Kelen-Frid Jolanta** Ljudvigovna, **Kun Teréz** Albertovna, **Magyar Jelizabeta** Karlovna, **Majerhoffer Margarita** Marcelovna,

Péper Irina Joszifovna, Rejk Magda Joszifovna. Feltevéését igazolja, hogy az orosz hazaárulók asszonyain kívül a kelet-európai térségből is szállítottak ide politikai okokból elítélt nőket.

Sztálin lelkén szárad a *kulákság* teljes felszámolása. 11 millió főt érintett a kitelepítés. Egymillióan meghaltak. Többek között emiatt tombolt éhínség Kelet-Ukrajnában. Az előidézett tragédia népiértáznak tartott „golodomor-ként” vonult a történelembe, mivel 7-8 millióra becsülik az áldozatok számát, amiből 3 millió a gyermekáldozatok száma.

Komunarka, emlékpark Moszkva környékén. Az NKVD egykori kivégző-helye, ahol több mint 10 ezer áldozat van elhantolva a tömegsírokban. Eddig a moszkvai Memorial Társaság mintegy 5 ezer áldozat nevét azonosította.

A MUNKATÁBOROK FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉSE

A Gulág-táborok nagy része teljesen lakatlan területre épült. Rengeteg működött Szibériában, ezek közül a leghírhedtebbek a *Kolima* folyó környékiek.

A mai Kazahföldön, főleg a KarLag (Karaganda) lágerkörzetben számos „emberaszaló” tábor volt.¹⁵

A kiállítási anyagból az is jól kiolvasható, hogy a Szovjetunióban számos nagy ipari objektum, csatorna, út- és vasútvonal, víz- és hőerőmű

(Moszkva-Volga csatorna, Balti-Fehér-tengeri másnéven Belamor csatorna, fakitermelés, mezőgazdaság stb.) a rabok csontjaira épült. Az iparosítás során kényszermunkára ítélték őket, majd ahol szükség volt olcsó munkaerőre, végkimerülésig dolgoztatták őket. Például egy bányásznak a tervszámok szerint napi 13 mázsát kellett kibányásznia. Ha valaki nem teljesítette az egy főre kiszabott kvótát, kevesebb ételmelet kapott, így fokozatosan csökkent a teljesítőképessége, és ez sokszor odáig vezetett, hogy az illető megnyomrodott, végelgyengülésben hunyt el.

A baloldali történészek, közgazdászok egyik csoportja Sztálint effektív menedzsernek tartotta, míg az ellentábor ráfizetésként értékelte a Sztálin nevével fémjelzett kényszermunkát. Az utóbbiak egyik hangadója, a moszkvai **Leonyid Borodkin**¹⁶ orosz történész szerint a GULÁG-ra került, hatalmas ipari beruházásokon dolgoztatott rabok a bruttó nemzeti össztermelés átlag három százalékát termelték meg. Ezt az állítást két kollégájával, **Oleg Hlevnyuk**, **Pol Gregor** kutatókkal a *GULÁG gazdálkodásáról* közösen megírt monográfiájukban tételesen is bizonyították.

A legtöbb áldozatot a szibériai táborok szedték: a kolimai aranylelőhelyeken például a rabokat -50 C°-ig dolgoztatták. A halálozási arány sok lágerben a 80%-ot is meghaladta. Mindezt előidézte az élelemhiányból fakadó éheztetés is.

A TOTALITÁRIUS RENDSZER ELLENES LÁGERZENDÜLÉSEK, FELKELÉSEK

A múzeum történészei a GULÁG kiemelt tragikus eseménye közül több *rablázkodást és hangadót*¹⁷ említettek, a legfontosabb 4 lágerbe (*Uzty-Uzsa, 92 fő, Narlag-Norilsk 1000, Vorkutlag-Vorkuta, Sztyeplag-Kengir*) 1942–1953 között mintegy 30 ezren kapcsolódtak be.

Adataim szerint *magyar vonatkozása* is van további két lágerfelkelésnek. Az egyik a *Vorkutlag* kényszermunkatáborral kapcsolatos, ahol a szénbányászatról híres Vorkutában a mostoha körülmények miatt a szénbányászatra kényszerített és az első amnesztiában nem részesült politikai elítéltek (*a 6. sz. szigorított „Recslag”-ban*) 1953. július-augusztus 1. között sztrájkba léptek, amelyet **Gyerevjanko** táborparancsnok kegyetlenül szétvert, közéjük lövett, a hivatalos adatok szerint 53 rabot ért halálos lövés. A rabok adatai szerint több mint 70 társukat megölték. Később vált ismertté, hogy a sztrájk egyik fő szervezője a budapesti **Áprily Ferenc** hadnagy, politikai fogoly volt.

Gregorovics István, a beregszklási (Scserbovec) g. kat. templom 25 évre elítélt parochusa egyik levelében leírja a vorkutai rablázasát: „...Az összes láger besztrájkolt, egy egész hétig nem ment ki dolgozni. A többi láger egy hét után feladta a sztrájkot és munkába állt, a mi 10. sz. lágerünk makacsul kitartott. De a nyolcadik nap tragikusan végződött, mert a lágert körülvette a hadsereg, sortüzet nyitottak és így – vagy 60 halott, 200 sebesült láttán – a láger megadta magát. Ekkor esett el egy lett szerzetes (**Jānis Mendriks** lett katolikus pap – a szerző megjegyzése) és **Csépes János** kárpátaljai görögkatolikus lelkész. A vért tűzoltó fecskendőkkal mosták le, a halottakat pedig elszállították. A kórházban három napig éjjel-nappal operálták a sebesülteket és szedték ki testükből a golyókat. Ezután az életben maradt rabokat szétszórták a többi lágerekbe. Ebben a lágerben én is a lábamat törtem, s amikor felépültem, átszállítottak a 7-es, majd a 14-es lágerbe, amelyből aztán szabadultam.” **Dr. Ortutay Elemér** parochus és teológus tanár is ide, Vorkutára került több görög és római katolikus paptársával. Emlékiratában ezt írja: „az olasz jezsuita **P. Leoni**, két litván és egy galíciai, **Danilo atya**, **dr. Hazai János ügyvéd**, **Suta** vagy **Sata debreceni cigányprimás**, **Vaszil Bilják horincsevói fiatal ukrán szicsista** és **Böröcz Sándor evangélikus paptestvérem Magyarból... cigány barátunk ott maradt, de mi mindnyájan hazatértünk.”**

A Kazah SZSZK területén a 4. sz. *Sztyeplaghoz tartozó Kengirben* 1954. május 16. – június 26. közt lezajlott rablázas 40 napig tartott, az MVD belügyes tábornokok (**V.M. Boeskov**) vezetésével 1700 katonával, 5 T-34-es tankkal lerohanták az 5200 fellázadt foglyot. Az összecsapásnak a rabok részéről 500-700 halottja lett, köztük rabnőket is megöltek. Kárpátaljáról került ide a turjaremetei **Duliskovics Viktor** görögkatolikus parochus, aki haslövést kapott. A Gulág táborrendszerében ez volt az első nagyméretű felkelés, szemtanúja és krónikása volt mások mellett **Szolzszenyicin, Jurij V. Grunin** (1921–2014) orosz és kazahsztáni költő és az ukrainai származású **Ruf M. Tamarina** (1921–2005) orosz prózaíró, költő, aki a női lágerrészlegen vészelte át az öldöklést. A magyar szemtanúk között említik **Rózsás Jánost, Várkonyi-Leber Ferencet**¹⁸.

Az 1953–1954 közötti *lágerezendülések* leverésében közreműködött **Berija** utóda, egyben helyettese, az orosz származású **Ivan Szerov**¹⁹ szovjet állambiztonsági tiszt, aki **Hruscsov** híveként az NKVD-ből átszervezett KGB²⁰ elnöke lett 1954–1958 között.

Szerov idejében elindult a GUPVI–GULÁG-táborok fokozatos felszámolása és a politikai elítéltek aktáinak hadbírószági felülvizsgálata. A szov-

jethatalom „belső ellenzékéhez” tartozó túlélők szerint a sok emberáldozattal járó megmozdulásnak mégis volt értelme, mert a totalitárius rezsim falán „bevakolhatatlan repedést” okozott. Lényegében százezrek nyerték vissza szabadságukat. Azonban magyar szempontból Szerov hadseregátbornok egyik legnagyobb negatív cselekedete, hogy 1956-ban ő vezette a magyar forradalom és felkelés elleni KGB-műveleteket. Inkognitóban érkezett az országba mint a magyar belügyminisztérium szovjet tanácsadója. **Jurij V. Andropov** (1914–1984) akkori szovjet nagykövet közreműködésével mindketten felelősek annak a szovjet döntésnek a meghozatalában, hogy 1956-ban a szovjet csapatok megszállják Magyarországot. A balsors Szerovot is elérte, 1965-ben ő is kegyvesztett lett, megfosztották tisztségeitől, kizárták a pártból.

MAGYAROK A GULÁG-ON

A bemutatott GULÁG-rendszerek kapcsán a múzeumban talált dokumentumokból **magyar vonatkozású** információkhoz jutottam. Meggyőződéssel vallom én is, hogy **A. Hitler** mellett Sztálin is látványosan hozzájárult a magyarok 2. világháborús veszteségeinek jelentős növeléséhez. Mint ismeretes, a fronton, harc közben kevesebb magyar katona (340–360 000 fő) vesztette életét. A szovjet fogság éveiben az elhurcolt több mint egymillió magyarból közel 400 000 fő (katona, malenkij robotos civil, politikai elítélt) halt meg a GUPVI–GULÁG haláltáboraiiban. A II. világháborúban „*arányosított*” embervesztésünk Közép-Európában, illetve a világon a harmadik legnagyobb volt, *lakosságunk 6,49 százaléka pusztult el*. Előttünk van Lengyelország (14,96%), a Szovjetunió (8,42%), és Magyarország mögött csak negyedikként következik Németország (6,49%).²¹ Trianon országcsönkítésát hozzáadva még drámaibb képet mutatnak a statisztikai adatok.

A veszteséggel kapcsolatos számháború, az adatrevízió napjainkban sem látszik elcsitulni úgynek. Az ismert GULÁG–GUPVI-kutató, **Bognár Zsolt** egyik legutóbbi szaktanulmányában már a következőképpen teszi fel a kérdést: „*960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?*”²² A történész kimutatásába többek között felvette a határon túli magyar kutatók eddig feltárt és nyilvánosságra hozott adatait az erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai elhurcoltokra vonatkozóan.

Fontosnak tartom megjegyezni a fentebb értelmezett adatok kapcsán, hogy a két világháború között a Szovjetunióban rekedt magyarok pusztulása nyomon követhető és feltáratlan.

Amint tapasztaljuk, az NKVD-KGB a magyarok elítélésének, kivégzésének, rabszolgamunkára kényszerítésének gyakorlatát a 2. világháborút követően is folytatta. Az életben maradt politikai elítéltek csak 1953–1960-ban hagyhatták el a Szovjetuniót.

Sokan örökös száműzetésben éltek le életüket a távoli Szibériában, illetve a „zárt városokban”, akinek lehetősége volt, családot alapított. Ezek leszármazottjaival is volt szerencsém találkozni a 2012-es Úralon túli *Nyizsnyij Tagilt* is felkereső kutatóutunk során, ahol a keresztények hitük megtartása érdekében római katolikus templomot is építettek, amely napjainkban is működik.²³ 2017-ben a kazahföldi *Karagandában* is jártunk, kivételesen olyan templomot kerestünk fel, amelynek felépítését az 1949-ben GULÁG-rabságra ítélt, majd örökös száműzetésben maradt katolikus pap, a „*tiszteletre méltó*” *Chira Sándor*²⁴ 1944-től titkos püspök valósította meg. 86 évet élt német, lengyel, magyar és más nemzetiségű hívei körében, a templomban helyezték örök nyugalomra.

Az utolsó politikai elítelt, *Bucsella József*²⁵ 2004-ben térhetett vissza Kárpátjára, 50 esztendőt vettek el életéből.

A magyar alkotók közül két író még életében nevezeték „magyar Szolzsenyicinnek”. Elsőként 1963-ban *Lengyel József*²⁶ (1896–1975) érdemelte ki e megtisztelő elnevezést, aki Norilszkban, Kanszkban, illetve a NarLag-ban töltötte le büntetését és száműzetését 1938–1946 között. 35 évi távollét után hazakerült és 1961-ben az *Igéző* című prózakötetében, az *Elejétől végéig* című elbeszélésében írta meg a szibériai táborok és kényszerlakhelyek világát, alkotása – nagy érdeklődést és heves vitákat kiváltva – 1963-ban az *Új Írásban* jelent meg. Műveiből 1963–1989 közt nyolc filmet, tévéfilmet készítettek.

A másik „magyar Szolzsenyicint” *Rózsás János* (1926–2012) személyében tisztelhetjük, aki kilenc esztendőből 3 évet töltött Kazahföldön Szolzsenyicin társaságában. Az ő hatására írta le itt szerzett élményeit (*Keserű ifjúság* (1986), *Éltető reménység* (1987), *Duszja nővér* (1995), *Leventesors* (2005)) és adta ki a *GULÁG-lexikont* (2000, 2008). A Magyar Írószövetség 1997-ben vette fel tagjai közé.

Azonos időszakban a KarLag foglya volt *Galgóczi Árpád* (1928–) József Attila-díjas magyar költő, műfordító is, aki politikai fogolyként került 1947-ben Kazahföldre, 1954-ben szabadult, azonban az örökös száműzetésből 1960-ban tért haza. Lägerélményeiről és a túlélés művészetéről több versében, könyvében (*A túlélés művészete* (2007), *Fények a vaksötétben* (2008))

és előszóban is mesélt. „A történelem azé, aki megírja” – mondta egyszer Galgóczy Árpád. De „a magyar nem elveszett ember”.²⁷

A SZOVJETIZÁLÁS ÚTJÁBAN ÁLLT MAGYAROK GULÁG-TÁBOROKBAN

Magyar nők. Az NKVD- és a SZMERS-különítmények magyar nők százait tartóztatták le. A vádak kémkedés, ellenséges tevékenységek voltak, amelyeket a letartóztatás, vallatás után a kikényszerített vallomás követett, koholt vádak alapján az ítélet akár 10-25 év is lehetett. A magyar hatóság közreműködésével hurcolták el őket a Gulágra. A magyar nőkről még nem készült teljes lista, ez a feladat ránk és a jövő kutatóira vár.²⁸ Adatbázisomból mégis fontosnak tartom néhány túlélő sors történetét felidézni, akik közül néhányat ismertem, illetve a nevük fellelhető a különböző magyar és orosz Gulág-irodalomban.

A lágerlét hiteles magyar költő-krónikásai közé került **Karig Sára**, (1914–1999) a későbbi kiváló József Attila-díjas műfordító, költő, szerkesztő, aki 7 évig a komiföldi Vorkuta politikai foglya volt. A lágerben 1947–1953-ban – egyes esetekben fejből – írt verseit a *Sarkövezet* című gyűjteményében adta ki 1995-ben.²⁹ Egy ideig Lembergben rabtársa volt a szovjetellenességért elítélt **Mandrik Erzsébet** viski parasztlánynak és Vorkután az ungvári **Mészáros Sándorné** tanítónak.

1946. január 30-án a 7. Szovjet Gárdahadsereg katonai törvényszéke kémkedés vádjával **Marczin Borbálát** (Budapest, 1927–2015) tízévi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte társaival együtt. Mintegy 7 évet raboskodott Norilszkban (Norillag), ahol a kényszermunkatábor-rendszer tíz lágerében közel kétszáz ezer foglyot, köztük negyvenezer nőt őriztek. 1953 decemberében az utolsók között érkezett Magyarországra. Akár iskolai tanprogramokban is szerepelhetne a meghurcolt, megerőszkolt **Rohr Magdolna** (Bátaszék, 1928–2007) Gulág-túlélő története is, akit tette társként azonos évben, hónapban, egy nap eltéréssel (1946. január 30-án), azonos váddal ugyanazon katonai törvényszék szintén tízévi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A 18 éves sváb lány 7 évet raboskodott Donbasz, Tajset, Bratszk, Zajarszk munkatáborokban. 1953 végén szerencsésen visszatért Magyarországra. Hazatérése után férjhez ment **Pintér Károlyhoz**, akivel a Gulágon ismerkedett meg. Ő az alapítója *A Gulagon Elpusztultak Emlékének Megőrkítésére*

*Alapítványnak*³⁰, mely a budapesti V. kerületi Honvéd téren 1993-ban emlékművet állíttatott a Gulág áldozatainak. A carrarai márványból és ólomból készített *Emberkereszt* című alkotást *Veszprémi Imre* készítette. Közel állt hozzám mint kutatóhoz *Szikszy Edit* (Szombathely, 1924–1997) tanár, néprajzkutató is, akit 24 éves korában, 1949 februárjában koholt vádak alapján hazaárulással, kémkedéssel vádoltak és 25 évre ítélték. Szibériába vitték, erdőirtáson dolgozott. 1955. november 25-én ért haza.

Egyházi emberek a Gulágon. A történelmi egyházak Gulágra került tagjairól, mártírjairól az oroszországi levéltári anyagokat is feldolgozó magyarországi és határon túli kutatók, történészek publikációinak köszönhetően egyre többet tudunk. Sokan hadifoglyok voltak. Egyetlen bűnük volt, hogy lelkipásztori szolgálatot végeztek a hadseregben. Másoknak az lett a bűne, hogy szembe kerültek a fennálló rendszerrel. Egyes papok ellen a szovjet mintát követő vád: a nép ellensége, antibolsevista propaganda, terrorcselekmény, tömegmészárlásra való buzdítás volt. Ennek egyik szenvedő alanya a szovjet politikai börtönlágeret megjárt *Böröcz Sándor* (Borgáta, 1913–Kapuvár, 2006) evangélikus lelkész. A szovjet hadbíróóság 1949. február 24-én 25 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. 1955. január végén szabadult. A magyar belügyi hatóság újra börtönbe csukta. Végül 1956. november 2-án szabadult.³¹ **P. Kiss Szaléz** (Szeged, 1904–Sopronkőhida, 1946) ferencset 1946 húsvét vasárnapján több fiattal együtt elhurcolták. A szerzetes elleni eljáráshoz ürügyül szolgált, hogy néhány fiatal fiú szovjet katonák ellen merényletet követett el. A koholt vád szerint a bűncselekmények elkövetésére P. Kiss Szaléz biztatta a hozzá rendszeresen járó fiúkat. A szovjet katonai bíróság öt társával együtt 1946. december 10-én golyó általi halálra ítélte, melyet még aznap végre is hajtottak. **Vitéz Kölley György** (Budapest, 1919–Leányfalu, 2005) magyar katolikus papot és cserkészvezetőt a szovjet hadbíróóság 8 évre ítélte. A Gulág-túlélő öt éven keresztül raboskodott Karéliában, 1954 februárjában tért haza.³² **Járosi Andor** (Újsándorfalva, 1897–Magnyitogorszk, 1944. december 26.) evangélikus lelkészt, teológus tanárt és írórt 1944 őszén az Erdélybe bevonuló szovjet csapatok több mint kétszáz társával együtt elvitték. Fogolytáborban halt meg 1944 karácsonyán, ott temették tömegsírba. A legendás **Olofsson Placid** (Rákosszentmihály, 1916–Budapest, 2017) bencés szerzetes pap, tanár 1946–1955 között mintegy 10 évig Gulág-rab volt, ahol több ezer embernek adta vissza a hitet és az élni akarást.³³ 1955 novemberében jöhetett vissza Magyarországra.

Magyar katonák, tisztek. A szovjet GULÁG-büntetőtáborokba azok a magyar katonák, tisztek kerültek, akiket a magyar hatóságok közreműködésével vagy tudta nélkül szovjet hadbíróóságok ítélték el háborús bűntett vádjával, legtöbbször alaptalanul. A fogságban sínylődők közül több mint 10 ezer főt állítottak a katonai törvényszék elé, és mintegy 10, 20 vagy 25 év javító-nevelőmunka ítélet kiszabása után a GUPVI-ból a GULÁG-táborokba kerültek. Voltak olyan személyek, akik számára szabadulásuk után a Szovjetunió belül kényszerlakhelyet jelöltek ki, így csak 1959-ben, vagy 1960-ban sikerült hazatérniük.³⁴

A politikai elitéltek sorsában osztozott **Vitéz békei Koós Ottó** (Bécs, 1915–Barcs, 2019) magyar királyi százados, nyugállományú ezredes, aki katonáival a Kárpátokban szovjet hadifogságba esett. A katonai bíróság mint megszálló és partizánvadász alakulat parancsnokát koholt vádak alapján ítélte el huszonöt évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre 1950. december 30-án. Tizenegy évet töltött a Gulágon (Ungvár, Kurszk, Ufalei, Kistim, Cseljabinszk, Voronyezs, Brjanszk, Szverdlovszk). 1956-ban szabadult. 2019. március 5-én 104 éves korában hunyt el, ő volt a legidősebb ludovikás tiszt.³⁵ **Álgya-Pap Zoltán** (Budapest, 1895–Hága, 1987) tábornok, katonai attasé 1945-ös fogságba esését követően a szovjet hatóságok huszonöt évi kényszermunkára ítélték. 1945-től tíz évet töltött a szovjet légerekben, majd átadták a magyar hatóságoknak. 1956. október 8-án egészségügyi okokból szabadon bocsátották. 1957 januárjában emigrált. **Prónay Pál** (Romhány, 1874–1946?) magyar katonatiszt, alezredes, lajtai bán. A Rongyos Gárdaként ismert szabadsapat vezetőjét a szovjet csapatok 1945. március 20-án elfogták és elhurcolták, majd a Szovjetunió Állambiztonsági Szerveinek Különleges Tanácsa 1946. június 10-én 20 év kényszermunkára ítélte. 2001-ben rehabilitálták. **Keményfi Béla** (Szigetvár, 1929–Kaposvár, 2016) levante, hadifogoly, emlékiratíró, a Vitézi Rend tagja. 1946. június 17-én Zaporozsjében 10 év javító-nevelő munkára ítélték. Végigjárta a dnyepropetrovszki, harkovi, gorkiji, kirovi rabtovábbító légereket, majd Usztrimlag (rokkantláger), Vorkuta, Szverdlovszk, Tajset, Novoszibirszk következett. 1953. január 18-án szabadult, vonaton Lvovon át november 20-án átlépte a magyar határt. Összesen 8 év 7 hónapot ült le. Mint ismeretes, az utolsó magyar hadifogoly, **Toma András**³⁶ (1925–2004) csak 2000-ben érkezett haza Magyarországra.

Politikusok, politizáló értelmiségiek. Koholt vádak alapján a katonai hadbíróóságok „profi politikusok” és „politizáló értelmiségiek”, az erőszakos szovjetizálásnak ellenálló, másként gondolkodók sokaságát tíztől huszonöt-

évig terjedő kényszermunkára ítélték és Gulág-táborba küldték Szibériába. Az alábbiakban csupán néhány jeles közéleti személyiséget említek, akiknek a neve többek között a szovjet irattárak és egyéb dokumentumok anyagában is nyomon követhető. Sokat idézett történelmi személyiségként emlegetik **Kovács Béla** (Patacs, 1908–Pécs, 1959) kisgazdapárti politikust, az 1945–1947 közötti kormányok földművelésügyi miniszterét, akit határozott kommunistaelenessége miatt a magyar hatóságokkal együttműködő NKVD állambiztonsági tisztjei letartóztattak és a Szovjetunióba szállítottak. Húsz évre ítélték és több mint 8 évig a Gulágon tartották fogva. 1955-ben a szovjetek átadták az ÁVH-nak, több hónappal később, 1956 áprilisában hazaengedték családjához. Kazahsztáni kutatásom során találkoztam először **Erdődi Lajos** (Forrai-Nagyiratos, 1902–Budapest, 1970) gyulai ügyvéd, szociáldemokrata politikus nevével, aki *a nép ügyvédjeként* a szovjet hadbíróságtól 1947-ben 10 éves „beutalót” kapott. A kegyetlen bánásmódot is túlélte Karabas, Szpaszk, Volinka, Karaganda és más lágerekben. 1955-ben szabadult. Az anyaországtól elszakított Felvidék legjelentősebb magyar politikusa **gróf Esterházy János** (Nyitraújlak, 1901–Mírov, Csehszlovákia, 1957) volt, akit először a szovjetek hurcoltak meg, majd koholt vádak alapján tíz év kényszermunkára ítélték és Gulág-táborba küldték Szibériába. A szovjet hatóságok 1949-ben kiadták a csehszlovák hatóságoknak. A szlovákok által korábban meghozott halálos ítéletét elnöki kegyelemmel életfogytiglanra változtatták, súlyos betegségben szenvedve az egyik csehszlovák börtönben halt meg.

A **politizáló fiatal értelmiségiek** sorából emelte ki a szovjet titkoszolgálat **Menczer Gusztáv** (Budapest, 1921–Budapest, 2011) sportoló atlétát, a negyedik évfolyamos medikus diákot, akit 1945-ben kémkedés vádjával 10 évre ítélték. A távol-keleti zord éghajlatú Kolimán, a kazahföldi Karagandában, Szpasszkban és más rabtelepeken kilenc évet töltött. 1953 decemberének elején szabadult és tért haza Budapestre.³⁷ 1990-től 2006-ig a Kárpótlás Társadalmi Kollégium elnöke. 1989-ben alapítója és haláláig elnöke a Szovjetunióban volt magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének (SZORAKÉSZ).³⁸

A felsorolásban csak a legismertebb politikai elítélteket említettem meg, akik a kiszabadulásuk után íróvá, költővé, alkotóművésszé és kutató tudóssá, illetve közéleti személyiséggé érlelődtek. Maig olvasott emlékirataikból, műveikből tudjuk, hogy az egyszerű politikai elítéltek a szolidaritás, az életmentés jegyében egymásnak, a lágerbe érkező tapasztalatlan újoncnak is megtanították a kíméletlen Gulág túlélési technikáit. (...)

A NEOSZTÁLINISTÁK ÉS A GULÁG-GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA

A múzeum egyik szakreferensétől való búcsúzkodás perceiben azt hallottam, hogy ritka az olyan hónap, amikor ne zaklatnák az intézményt és munkatársait az „öntudatra ébredő” neosztálinisták, radikális baloldaliak és a hozzájuk csatlakozó neoliberálisok. A megszólaltatott hangadók a médiában is tiltakoznak amiatt, hogy az állandó tárlat ország-világ előtt negatív fényben mutatja be rajongásig szeretett vezérüket, *Sztálin* generalisszimuszát és a bolsevikok impériumát, hatalmi gépezetét. Sztálin hívei úgy külföldön, mint belföldön nyíltan tagadják vagy árnyalják Sztálin felelősségét a sztálini korszak során elkövetett bűnökért.

Azt magam is tapasztaltam Moszkvában, hogy az utóbbi években Oroszországban egyre-másra növekvő tendenciát mutat a Sztálin-rajongók száma. Az egyik legutóbbi televíziós véleménykutatásnak az lett a végeredménye, hogy a szavazók ezrei első helyen Sztálint az orosz történelem legszimpatikusabb vezéréként nevezték meg, aki úgymond megmentette a világot a fasizmustól. (...)

A Gulág-múzeum tudományos munkatársai részéről mi is azt tapasztaltuk, hogy készek ők is az együttműködésre, segítő közreműködésükkel a múzeum könyvesboltjában és könyvtárában forrásértékű dokumentum-gyűjteményekhez is hozzájuthatunk. Kölcsönösen megajándékoztuk egymást GULÁG-GUPVI tematikájú kiadványokkal. Jómagam is egy tucat szakirodalommal lettem gazdagabb, amelyek számos magyar vonatkozású, de orosz levéltári anyagot tartalmaznak. Címcsere is sor került, hogy folyamatos legyen a magyar és orosz kutatók között a kapcsolattartás.

A szívbemarkoló múzeumi élmények súlyától csak az egyik moszkvai korcsmában megejtett vodkázás után tudtunk megkönnyebbülni. A hitleri és a sztálini gyilkos diktatúra közé egyenlőségjelet tettünk, ittunk arra is, hogy soha többé ne ismétlődjen meg ilyen embert pusztító korszak.

Másnap a reggeli órákban álmosan, csomagolt reggelivel a kezünkben szálltunk fel az ügyeletes autóbuszra, amely egy fél óra alatt kiért újra a seremetyevói nemzetközi reptérre, ahol felszálltunk a Moszkva–Budapest menetrendszerű járatra, és dél körül Budapesten landoltunk. Az úrnak 2017. esztendejében a teremítő kegyelmével nagy erőfeszítések árán – az egyetemes magyarság nevében is – három kutatóutat valósítottunk meg, történelmi küldetésünket sikeresen teljesítettük.

2017. július 8.

A kézirat lezárásának ideje: 2020. április 11.

JEGYZETEK:

¹ A zárófejezet anyagát helyszűke miatt rövidítve közöljük.

² Lásd. 127473 Moszkva1-voj Somotecnij körút 9.-1.

³ Pécsi Tibor: *Sztálin befejezte volna, amit Hitler elkezdett*. Egy modern Hámán halála. Hetek, 2013.03.01. (XVII/9). Tárolt változat: http://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdet

⁴ Lásd a Varlam Salamov archívum honlapját: <https://shalamov.ru/>

⁵ **Varlam Salamov** prózai műveit csak halálát követően 1988-ban adták ki először. Szülővárosában, Vologdában 2001-ben egy lelkes helyi muzeológus **Marina Vorono** elérte, hogy szülőházában emlékmúzeum nyíljon. Síremlékét **Fedot Sztucskov** szobrászművész (aki szintén megjárta a Gulágot) készítette. A síremléket 2000-ben máig ismeretlen tettesek lerombolták, a bronz plasztikát elvitték. 2001-ben a vologdai Szeversztal munkásainak segítségével a síremléket helyreállították. 2005. december 26-án **Marina Vorono**-t a Salamov Múzeum alapítóját és a Salamov Társaság kurátorát bestiális módon meggyilkolták.

⁶ **Керсновская Евфросиния Антоновна (1907-1994)** земледelec, ветеринар, шахтёр, художник, <https://www.sakharov-center.ru/asfd/auth/?t=author&i=1243>

⁷ **Joszf Visszarionovics Sztálin** (1922. április 22. - 1953. március 5.) grúzul: *Ioszeb Dzsugasvili*, az SZKP KB főtitkára (1922-1934), majd titkára (1934–1953), 1941-től előbb a Népbiztosok Tanácsa, majd a Minisztertanács elnökeként kormányfő, 1943-tól a Szovjetunió marsallja, 1945-től generalisszimusz.

⁸ A Gulág gyökerei a cári Oroszország idejére nyúlnak vissza: a 17. században kényszermunkatáborokat, ún. katórgákat hoztak létre a politikai ellenségek száműzésére Szibéria lakatlan részein és az orosz Távol-Keleten. A bolsevikok a cárizmustól örökölték meg a kényszermunkatáborok rendszerét, és ezt fejlesztették tovább.

⁹ **Vlagyimir Iljics Uljanov**, mozgalmi nevén **Lenin** (1870-1924) ügyvéd, kommunista forradalmár, a Szovjetunió első vezetője, marxista gondolkodó, a leninizmus névadója és a 20. századi történelem kiemelkedő hatású alakja.

¹⁰ **Grigih Grigorjevics Jagoda** születési neve: Jenuh Gersonovics Ijegoda (Jehuda), (1891-1938) zsidó kézműves családban született. A Szovjetunió belügyi népbiztosa, a sztálini tisztogatások szervezője 1934-1936 között, majd áldozata, árulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

¹¹ **Nyikolaj Ivanovics Jezsov** (1895-1940?), a Szovjetunió belügyi népbiztosa 1936-1938 között. 1939. április 10-én letartóztatták, kémkedés és árulás vádjával bíróság elé állították, amely golyó általi halálra ítélte, és (valószínűleg 1940. február 4-én) ki is végezték.

¹² **Lavrentij Pavlovics Berija** (1899-1953) grúz, szovjet politikus, a szovjet titkosszolgálat vezetője volt 1938-1953 között. A sztálini koncepciók perék egyik legfőbb felelőse volt. A hivatalos verzió szerint a letartóztatása után elítélték, majd 1953. december 23-án kivégezték.

¹³ A SZMERS-et (oroszul: Специальные Методы Разоблачения Шпионов, *Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Szpionov*, azaz *Különleges Módszerű Kémelhárítás*), 1943. április 19-én hozták létre az NKVD három alosztályából, állítólag a SZMERS allegorikus megnevezése, a Halál a kémekre! is Sztálintól származott. 1944-től, a Vörös Hadsereg előretörését követően, a megszállt területeken a SZMERS feladata lett a rendszer ellenségeinek titulás és a Szovjetunió által háborús bűnökkel vádolt személyek hollétének felderítése és elhurcolása, eseteként meggyilkolása is. 1946. május 4-én szüntették meg, szerepkörét az Állambiztonsági Minisztérium (MGB) egyik alosztálya vette át.

¹⁴ Lugosi Péter: *Zsidó értelmiségieket végeztek ki Sztálin parancsára*. Tudomány, 2017.08.13. <https://24.hu/tudomany/2017/08/13/zsidoo-ertelmisegieket-vegeztek-ki-sztalin-parancsara/>,

Lásd még: A meggyilkolt költők éjszakája: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_meggyilkolt_költők_éjszakája

¹⁵ Lásd: ennek a témának külön fejezetet szenteltem.

¹⁶ Ольга Орлова: Историк Леонид Бородин: «Экономика ГУЛАГа была неэффективна» «Троицкий вариант». 8.07.2017 / № 233 / с. 10–11. <https://trv-science.ru/2017/07/18/istorik-leonid-borodkin-ekonomika-gulaga-byala-neeftivna/>

¹⁷ Lásd: Категория: Участники восстаний в ГУЛАГе Материал из Википедии — свободной энциклопедии <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

¹⁸ Варкони-Лебер, Франц. «Пока однажды...» Континент, 1975, № 3.

¹⁹ **Ivan Alekszandrovics Szerov**, (190-1990) szovjet állambiztonsági tiszt, vezérezredes, 1955-től hadsereg tábornok, a KGB (Állambiztonsági Bizottság) elnöke 1954-1958 között. Munkástílusa miatt 1958-ban kritikák érték, a KGB éléről menesztették. Majd a Felderítő Főcsoportfőnökség (GRU) elnöke 1958-1962 között. Ebből a tisztségéből akkor mentették fel, amikor **Oleg Penkovszkijt**, akivel Szerov személyes barátságban állt, CIA-ügynökként azonosították. Vezérmaggyá vetették vissza és 1965-ben kizárták a pártból, mert „nemzetországi tevékenysége közben megsértette a jogállamiságot”.

²⁰ KGB: Állambiztonsági Bizottság, 1991. november 6-ig, a Szovjetunió összeomlásáig létezett.

²¹ Markó György: *Magyarország vesztesége a második világháborúban*. In: Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerkesztő: Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000. 398. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/74.html>

²² Bognár Zalán: *960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?*, In: Muskovics, Andrea Anna; Bognár, Zalán (szerk.) *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi*, Kairosz Kiadó; Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017. 66-98.

²³ Dupka György: „Hova tűnt a sok virág...” *Időutazás az Uralba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában*. Történelmi szociográfia. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2013.91-92.

²⁴ *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02490.htm>

²⁵ Dupka György: *'56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006. Második, javított kiadás: Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006

²⁶ Hegedűs Géza: *A magyar irdalom arcképcsarnoka*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.niif.hu/01100/01149/html/lengyej.htm> (Hozzáférés: 2015. július 26.)

²⁷ Szalma György: *Túlélni a Gulágot – egy magyar fogoly emlékei*. Origo, 2019.02.25. <https://www.origo.hu/itthon/20190221-galoczary-arpad-gulag.html>

²⁸ Lásd. a témával érdemben a **Magyar nők a Gulágon** Sára Sándor 3 részes dokumentumfilmje foglalkozott. A három rész alcíme: *Mikor vittek Szibéria felé... (96 perc)*, *A nép ellenségét átvetem (102 perc)* és *Hallgatásra ítélve (101 perc)*. Az 1992-ben bemutatott film a GULÁG-GUPVI táborokba hurcolt magyar nőkről szól.

²⁹ *A szerencse lánya*. Karig Sára. Tények és tanúk. Magvető Könyvkiadó, 2019. Karig Sára 1988–89-ben elmesélte fordulatossá lett történetét Bakonyi Évának. Az interjú, s vele az interjúalany most új életre kel: megtudjuk, hogy a bajai úrilányból hogyan lett szociáldemokrata, Radnótiék és a Szent-Györgyi család barátja; hadifoglyok, bujkáló zsidók, árva gyerekek megmentője, utóbb a Világ Igaza; a kék cédulás választások leleplezője, majd hat évig vorkutai fogoly, hazajövetele után pedig évtizedekig az Európa Könyvkiadó szerkesztője, neves műfordító, akinek köszönhetően számos orosz, bolgár és ukrán irodalmi mű szólalt meg magyarul.

³⁰ Anyja halála után a Gulág Alapítvány elnöke a lánya, **Pintér Jolán** lett, aki a szervezet által elindított emlékezetpolitika lelkes folytatója, szervezője.

³¹ Emlékirata: Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből*. Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör. 1993.

³² Emlékirata: Keményfi Béla: *Magyar Leventék a sarkkörön túl* címmel írta meg.

³³ **Placid atya szabályai a túléléshez**: A szenvedést nem szabad dramatizálni! Nem szabad panaszkodni, mert attól gyengébb leszel az ember.

Az öröm szükségese a túléléshez. Ezért észre kell venni és tudatosan kell keresni az élet apró örömeit.

Nem vagyunk tökéletesek, de itt és most kell megmutatnunk, hogy különbek vagyunk rabtartóinknál. Ez mozgósítja az életenergiákat.

Akinek van hová kapaszkodnia, annak könnyebb. Mi, hívők, ha a Jóistenbe kapaszkodunk, rájövünk, hogy Ő is akarja túlélésünket.

³⁴ Katonák a Gulágon.hu weblap: <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=kiallitas>

³⁵ Honvédelem.hu weblap: <https://honvedelem.hu/cikk/104-eves-koraban-elhunyt-vitez-nemes-bekei-koos-otto/> Lásd még: A Koós Ottó életét feldolgozó *Sose akartam más lenni, mint katona* című film 2017-ben elnyerte a Rendszerváltó Filmszemle fődíját.

³⁶ Toma András hazatérése. In: Magyarok a Gulágon. <https://magyarokagulagon.hu/toma-andras-tragediaja-es-kesei-hazaterese/>

³⁷ Menczer Gusztáv: *A Gulág rabtelepei – A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Budapest: Századvég, 2007.

³⁸ **Menczer Erzsébet**, a Fidesz parlamenti képviselője, apja halála után a SZORAKÉSZ elnöke, a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapiját elrendelő országgyűlési határozat előterjesztője.